

BAKONYI VERONIKA

Korszak-retorika kanonikus képességeket és elbeszélőt keres

NÉMETH ZOLTÁN: A POSZTMODERN MAGYAR IRODALOM HÁRMAS STRATÉGIÁJA

Kalligram Könyvkiadó
Pozsony, 2012
134 oldal, 2600 Ft

Németh Zoltán 2012-ben a Kalligram kiadónál megjelent, immár tizenhetedik kötete mind a kötet *vállalkozása* és struktúrája tekintetében, mind korábbi tanulmánykötetei, monográfiái felépítése után érthetően várakozással teli irodalmi térbe és eddig is élénk vitákkal körülölelt saját kritikus kontextusába érkezett. *A posztmodern magyar irodalom hármas stratégiája* olyan korszakot kíván átölelni posztmodern korszakként, mely az elmúlt évtizedekben sokszor – bár heterogén elméleti térben, de együttható kódokkal operáló –, célravezetőnek vélt korszak-retorika, a posztmodern „vállalkozás” különböző „programjait futtatja”.

A Németh Zoltán tanulmányaira eddig is gyakran jellemző oktatói – tankönyv-írói attitűd és a szerző lenyűgöző olvasottsága, valamint a monografikus olvasásra szánt önreflexív tanulmánykötet választott rendszere egy magyar vonatkozásokban eddig nehezen letisztázható, kánonjait, kontextusait sok szempontból még nem továbbárnyaló korszak mátrixának feltérképezésére tesz kísérletet. A kötet rendszere az első, a saját teóriát megalapozó tanulmányra épül, mely a posztmodern magyar irodalom kiüresedőnek ítélt elméleti terét új történeti szakaszolással, legalábbis e határvonalak áthelyezésével és a hármas stratégia bemutatásával kívánja mozgásba hozni, határfeszültségeiket szövegesíteni. Mindezt olyan fejezeteken, rövidebb tanulmányokon keresztül felülreprezentálva a posztmodern megnevezett stratégiáit, melyek címei előtt számjelölés utal arra, alapvetően melyik stratégia alá sorolandó az éppen tárgyalt jelenség, eljárás, modalitás.

Az első, teoretikus tanulmány „vázlatát” Németh Zoltán egy enigmatikussá emelt kezdő gesztus által a periódusos rendszerhez hasonlítja, melynek gondolkodásra készítő

üres helyeit fedi fel a diszkurzív vakfoltok mögül a magyar irodalom posztmodern mátrixának kiterítései. S az olyan komoly elméleti megalapozottságú, széttartó tapasztalatiságot érzékeltető, ám kissé elbizonytalanító bázisú, összegző kijelentések, mint például „A posztmodern szubverzív potenciájának textuális kiterjesztései a történelem olvashatóságának területére olyan radikális kérdésekkel szembesítenek, amelyek átértékelik tudás és hatalom, élmény és esztétikai tapasztalat, identitás és reprezentáció modernizmusból örökölt formáit.” (12.), a vállalkozás mértékének tudatosságáról tanúskodnak. Továbbá rögtön kijelölik a legérzékenyebb pontok egyikeként a posztmodernhez sorolt művek eredetkeresésének gyakori motivációját – mely az irodalom többrendszerű diszkurzív terének kétségtelenül izgalmas feszültsége: a potenciállal, tartalékokkal rendelkező modernizmus-alakzatok új kulturális vagy átpolitizált térbe kerülését. Ezért várható a kötet felépítésétől, a „(rész)tanulmányokkal” megtámogatott elméleti felvázolás igénye mögött egy olyan teoretikus, akár *skizoid* (klinikai-esztétikai) tekintetet, mely a jelenleg talán sokszor eleve destabilizáló erővel bíró posztmodern fogalma helyett a posztmodernt valóban *továbbértelmező helyként* nem hagyja reflektálatlanul. Közben pedig a láthatóvá tett polivalens jelenségek a kortárs magyar irodalom aktivitásainak adhatnak hangot, különösképpen a rendkívüli módon, sokszínűen újjáéledő, egyre plurálisabban reagáló költészet tekintetében. E skizoid tekintettől a hármasság érvényességének felvázolásakor, a posztmodern magyar irodalom diszkurzív terének elméleti-filológiai leválasztása során tehát egyszerre várhatnánk el, hogy a posztmodern felülreprezentálása ne újabb kimerevített jelentéseket manifesztáljon, vagy ne a stabilizációs irodalomtörténeti eljárások sokszorozódjanak kényszeresen. Azaz amikor *kánonképző helyek*, „gyors kanonikus képességű” szövegek beidézésekor sokszor kizárólagosként emlegetett magyar elméleti iskolák, konferencia-eredmények, vagy teljes átvételüknel fogva a magyar irodalmi-művészeti jelenségekre kritikátlanul nem importálható külföldi elméletek, továbbá bizonyos kanonikus *centrumok* kötetbeli *ismételt* előtérbe helyezései éppen Németh Zoltán sokat hangsúlyozott törekvését ássák alá: nagyrészt talán éppen az említett okok miatt támad újra az az olvasói benyomásunk, hogy a posztmodern mégiscsak kezelhető/dokumentálható *monolitik*ként – e kényszeres diszkurzivitás révén. Miközben „Az irodalomtörténeti paradigmaváltások logikája diktálja azt a feladatot az értelmezők számára, hogy a korszakok retorikájának elkülönítése érdekében olyan viszonyítási pontokat találjanak, amelyek mentén kijelölhetők egy-egy újfajta beszédmód határai és keretei.” (45.) – írja Németh Zoltán az első stratégiát illusztráló esettanulmányt bevezető mondatában Ottlik Géza posztmodern szövegalkotása kapcsán.

Azonban a létrehozni kívánt irodalomtörténeti fikció vagy elbeszélés adott korszakretorika esetében szükségképpen sodródik-e Németh Zoltán új kötetében a Linda Hutcheon-tól átemelt posztmodern relációk mentén például a posztmodern „detotalizálás műveleteinek totalizálásától” (12.) az *értelmezői* totalizációig, a posztmodernre mint *vállalkozásra*, annak egyidejűnek ítélt stratégiáira pedig *vetélytársakként* (37.) reflektálva; s miközben ezt az általa írt *programot futtatja* bevallottan kísérleti stádiumban, e stratégiák (beszédmódok, együtttható kódok, nézőpontok, kanonikus paradigmák, azaz az érzékelhető blokkjainak) hármassága mint teorema nem kerül-e maga is egységesítő, a vitalehetőségeket kiradírozó ideologikus státuszba? A teoretikus tekintet nem kerül-e ugyanúgy a kortudat tüneteinek hatása alá, elgyengítve ezzel saját diszkurzív erőterét, amikor a posztmodern többretegű és több esztétikai tendenciára hatást gyakorló elméleti és művészeti gyakorlati kifutását, bele-

értve az egyre feszültséggel telibb, izgalmas pozíciójú antropológiát is, nem a szimptomák tudatosításával és a patriarchális hangok kritika alá vonásával értékeli?

De ez csak az egyik bizonytalan felület a jellemzően a posztstrukturalista elméleti diszpozíciókkal azonosuló tanulmányokban. A kötetet megalapozó bevezető elméleti írás, a saját korszak-konstrukció felrajzolja a posztmodern új szakaszolását, melynek időbeli határokat áthelyező újabb hármas felosztása írja azután elő a stratégiák hármasságának elsődleges érvényesítését és azok heterogén poétikai lehetőségeit. A heterogenitás fogalmiságát azonban a kötet a továbbiakban is jellemzően negligálja (ami különösen a harmadik stratégia, az *antropológiai posztmodern* ismertetésekor még erőteljesebben hiányolható). Ennek következtében a már ebben az első írásban érzékeltetett kánonok vitaképessége veszít erejéből, fogalmi, tematikai, beszédmódbeli heterogenitásuk egy narratíva tengelye mentén kerül elrendezésre, a stratégiák együtthatója pedig így inkább homogenizálásra tör ahelyett, hogy az újragondolt(nak vélt) kategóriák egymásnak feszülnének és végrehajtanák a kódcsereket. Azok a poétikai példák (művek, életmű-periódusok) pedig (főként a kevésbé érzékenyen, elnagyoltabban kezelt prózapoétikák) melyek inkább elkülönöződnek az egyébként is igen eltérő poétikai felsorolásból, említésre sem kerülnek, vagy egyszerűen másik stratégia alatt kerülnek besorolásra.

A hármasság eszméje pedig éppen a korszak-retorikát fosztja meg esztétikai-elméleti potenciáljától: a hármas szakaszolás és stratégia, miközben egyik legfontosabb állítása éppen az, hogy a posztmodern nem a modernség folytatása, a magyar posztmodern kortudat (a '60-as évek második felétől) éppen a modernség válaszára kontráz. „A magyar irodalomtörténet-írásban az utóbbi két évtizedben az a megközelítés vált uralkodóvá, amely a 19. század második felétől a kortárs irodalmi folyamatokig a modernség szerepére hívja fel a figyelmet, pontosabban a modernizmust négy nagy paradigma mentén tárgyalja: a klasszikus vagy esztéta modernség, az avantgarde, a későmodernség, illetve a posztmodern mentén.” (13.) – ismerteti Németh Zoltán az egyik korszak-sematizációt. Ő ugyanakkor amellett érvel, Ihab Hassan, Hal Foster, Hans Bertens elméleti előfeltevéseivel alátámasztva argumentációját, hogy „(...) – szembe fordulva a magyar posztmodern-felfogások hagyományával – a posztmodernizmust a modernizmustól elkülönítve vélem tárgyalhatónak, olyan jelenségként, mint amely sok esetben más kérdések és más válaszok mentén artikulálódik, mint a modernizmus.” (15.) Majd a háromféle stratégia mentén elgondolt posztmodern szövegalkotást tekintve továbbgondolja a fenti sémát, s a kései modernséget tekinti a modernizmust lezáró szakasznak; a posztmodernizmus sémáját így a „korai posztmodern – areferenciális posztmodern – antropológiai posztmodern” tengelye tükrözi. E hármas szakaszolás azonban egyelőre, a kötet jelenlegi állapotában már az első szakasz ismertetésekor ellentmondásba keveredik önmagával, hiszen maga sem választja szét a szerzők említések, a szövegtények, eljárások (sajnos csupán felsorolásszerű, és ezért kevésbé meggyőző) ismertetések, miként kerülhetnek kései modern jelenségek, művek, események a posztmodern korai szakaszához. Míg Németh Zoltán új kötetének is igen sok pontján bizonyításra kerül, hogy a kevésbé feldolgozott elméletek áttekintések, és azok a magyar irodalomra is vonatkoztatható eredményeinek használata az új szempontú és régóta kívánt merítésű elemzések, a szerző íráskészsége egyértelmű, addig a posztmodern szakaszolása és stratégiái azonban egyelőre azért sem lehetnek meggyőzően integráló erejűek, mert a filológiai hiányosságok sokszor ahhoz vezetnek, hogy egy-egy sematikus kategória abszolutizálásra kerül, s még a rész tanulmányoknál, elemzésekénél sem kerül kifejtésre. Továbbá a szerzőközpontú kánon, vagy a

szubjektumelméletek helyett az identitás problémáit emlegető szempontok, az érvelés alulmaradása a csak cím és szerző szerint tételszerűen lajstromozott példákkal (szövegidézetek nélkül), ismétlődő nekifutásokkal szemben nem dúcolják alá a feltevést, hogy nem a kései modernség jelenségei, kódjai kapnak-e hangot. Pedig a Németh Zoltán által sok helyett emlegetett potenciálok (akár valóban Kulcsár-Szabó Ernő irodalomtörténetétől eltérően) is már más határokat jelölnének ki. Így azonban egészében véve a bevezető tanulmány jelenlegi gyenge illusztráltságánál fogva, nem elegendő helyet biztosítva az így önkényesnek ható felsorolásokon túl a de- és reterritorizáló történeti kánonok erejének, nem tudja a posztmodernnt továbbterjesztő helyként továbbjuttatni; hiányzik belőle az egységesítő, valóban integráltan alkalmazható, lecsapódó elméleti javaslat, a magyar irodalom posztmodern tendenciáinak bemutatásakor tehát összemosódnak az intenciók. Természetesen e „vázlat” szándékának komoly elméleti, tézisbeli alapjai vannak, s ezért válna szükségessé a posztmodern magyar irodalom datálásának lassabb olvasása akkor, amikor a résztanulmányok terében a legsúlyosabb kötet szerkesztésbeli hiba a gyakori, egész bekezdéseket eltolvajló (néha majdnem szó szerinti) önisméltás. Így a Németh Zoltán által jelenleg vázolt sematizáció csupán totalizáló erejű, vagy fogalmazhatunk úgy is, hogy mesterségesnek, önkényesnek tűnik. Lényegében önkéntelenül a modernség utópiáját hurcolja magával továbbra is – mint ahogyan arra Németh Zoltán korábbi kötetei kapcsán más kritikusok is rámutattak –, ahelyett, hogy a heterogenitás beszédmódjait kezelné már az első stratégia kapcsán is.

Míg az első, a *korai posztmodern* stratégia egyfajta válaszkényszerként Ottlikot és Weöres Sándor *Psychéjét* idézve hasonlókat állít, mint a késő modern, s Linda R. Hutchinson posztmodernre vonatkozó jelenség-besorolásai a magyar irodalom balkanizációjának hálójára kiterítve nem fedik fel sok helyütt e mátrix üres helyeit, az egzisztencializmus és realizmus kihívásaira érkezett válaszokként olyan „irányzatokat” említ a magyar irodalom vonatkozásában, mint a mágikus realizmus, a historiográfiai metafikció, vagy az álnaiv ironia kapcsán Krasznahorkai László *Sátántangójának* „metafizikai-transzcendens rétege”, addig Németh Zoltán szerint az eddig posztmodernként emlegetett második stratégia vagy *areferenciális posztmodern* jellemzése jelenleg a legkidolgozottabb, leginkább reflektált. A Németh Zoltán által itt számba vett poétikák, a stratégia elkülönítése az avantgárd válaszlehetőségeitől, a kanonizáció nyitottabb kezelése dialogikusabb ennek bemutatásakor, így valóban képes pozícionálni az idesorolt szerzőket, az életműbeli textuális elmozdulásokat. Ugyanakkor a nagy ívű bekezdések sokszor itt is semmitmondóakká válnak túltelítettségükben fogva, valamint a néhány központi fogalom állandó túlhangsúlyozása miatt, de legfőképpen azért, mert ez utóbbiak közül sok félreértelmezésnek esik áldozatul, vagy sok közülük talán nem lényegileg ragadja meg a vizsgálat alá vont irodalmi beszédmódokat, a szövegirodalmat. Az *areferencialitás*, az *intertextualitás* különböző típusai, a köznyelv / öncélú nyelvi játékok, a *valóság esztétikai kísérleteinek* aspektusa olyan kontextusokat, elméleti irányokat hagynak figyelmen kívül, melyek más tengelyek mentén a posztmodern szakaszolásában is eredményesen lehetnének kontradiktórikusak, s nem csak az idesorolt maszkirodalom, szerzői álnév jelenségeihez, hanem mindhárom stratégiáról történő gondolkodásban a mimetikus színrevitelén túl a metafizikai árvaságot bevonó elkülönböződésükben együttható esztétikai rezsimet kívánna.

Mindez a talán kortársi közelségénél fogva legizgalmasabb, legérzékenyebb harmadik stratégia, vagyis az *antropológiai* posztmodern prezentálásakor követeli meg meghatározottabban e sematizációtól az egyéb kulturális kontextusokra, (akár eddig meddőnek ítélt) dis-

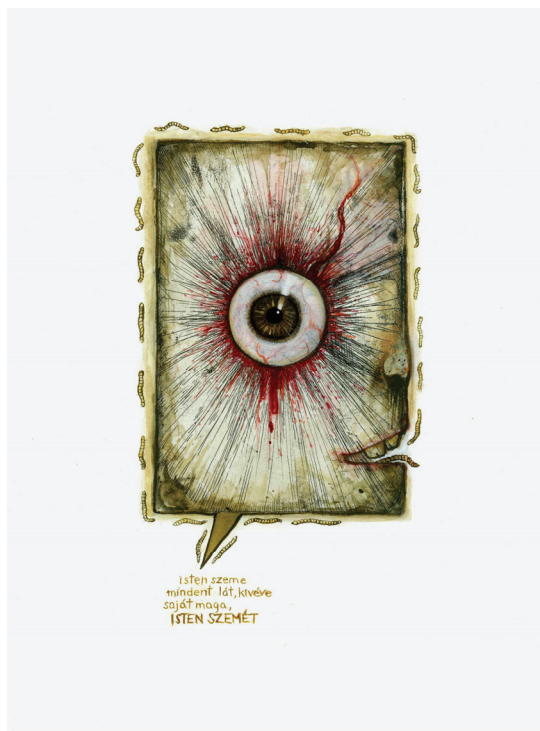
kurzusokra történő nyitást is, és a példák körének további bővítését is. Németh Zoltán köteté itt biztosítja leginkább a jelenlétet, a legjobban megírt és tematikusan is leginkább kielégítően megválasztott, a „kanonizálódott paradigmákon” megkönnyebbülten túljutó fejezetek is általában az ebbe az irányba mutató gondolkodásmódokat és elméleti helytállást teszik közzé. Mindenekelőtt pedig végre teret biztosítanak a költészet történéseinek, eseményszerű műeljárásainak. Ugyanakkor ismét azzal az értelmezői-kutatói erőfeszítéssel szembesül retorikája, amelyben visszacsúszik az anakronisztikusabb, elkopott szempontok felé, illetve a posztmodern úgy tárgyalja háborús gépezetként annak stratégiáival, mintha közben a kötet szerzőjének modalitása esne áldozatul a szemiózis folyamatának, mely egyébiránt az adott posztmodern szakasz hatásmechanizmusai közé tartozhat. („Mindez a fikció és a referencialitás határán, mindkét elem felhasználásával történik, de rendkívül erős a szövegek konkrét, tranzitív irányultsága. A harmadik posztmodern élesen hatalomellenes, gyakran nyíltan politikaiként viselkedik, a patriarchális, totalizáló, asszimilációs, homogenizáló és globalizáló tendenciák ellen emel szót a sokszínűség és az eltérő tradíciók megőrzése céljából.” – 35.)

A kötet egészének igencsak változó mélységeit a rész tanulmányok tematikus érdeklődése is jól érzékelteti. A posztmodern hármas stratégiájának illusztrálásán túl és a modernség csapdáit kikerülve – főként a magyar költészet – olyan izgalmas prezenciára keléseit foglalják kötetbe, amelyekre vonatkozóan Németh Zoltán a *repció figyelmének intézményességét* és sokszor esetlegességét végül felülbíralva valóban a szövegek jelenlétének és távollétének dinamikájában vizsgálja a posztmodern kódcsereit, azok vitaképességét. A rész tanulmányok nem hanyagolják el kép, test, médium hármasságának nyitott poétikáit, és a kötetben felül-reprezentált álarcos irodalom, szerzői név, szerzőség problematikája már korábban tankönyvszerűen tételezett példáin túl képiség, jelenlét, performativitás, másítás, politikai esztétika is érdeklődése körébe kerül. Az a terület, ahol a teoretikus tekintet nem ragaszkodik a történetiség új határainak kijelöléséhez, és ahol a szerző integráló képessége egyértelmű – és ez önálló kötetbeli gondolkozást is előírhatna, azok a kortárs alkotói csoportosulások, költészeti 'telephelyek', kódok nyomon követése, és az azok kanonizációs erejét felmérő konferenciák eredményeinek hasznosítása.

Így az identitás esztétikai privilegizálásából táplálkozó, bevezetéseket többször ismétlő, a bevezető tanulmány állításainak ellentmondó értelmezések (az Ottlik *Iskola a határon* c. regényének posztmodern szövegalkotását, vagy például a szerzői nevet és maszkot tárgyaló, majd a felületes *Az új média és az anonim, maszkos önreprezentáció* c. írások) nem túl produktív hozadéknál túl erős operativitással bírnak mind tematikájuknál, mind aspektusuk révén az olyan a kötet legjobban sikerült írásai közé tartozó rész tanulmányok, mint *A nonszensz szerepe a posztmodern magyar irodalomban*, vagy *A posztmodern halálköltészet stratégiái*. Ez utóbbi képes kidolgozott érvelésének köszönhetően egyrészt megfogalmazni a kötet egészének fogalmi bázisát, a megközelítés jogosultságát, és a rész tanulmányok sorrendezésének megcélzott dinamikáját is. Másrészt a halálversek a kisműfajok magyar irodalmi előfordulására gyakorolt hatása és a műfajiság szemlélete is előtérbe kerülhet, rálátást engedve a líra heterogén formációira, az écriture és a nonfiguratív esztétikai helyfoglalásaira. A nonszensz szerepét tematizálva, bár az talán az anti-reprezentáció rezsimeje és a deleuze-i filozófia fogalmiságával is végiggondolható lenne, a vizsgált korszak szubverzív potenciálja, adott posztmodern-koncepció néhol komoly érvényességre talál az írásban. A jól strukturált írások közé tartozik továbbá a kortárs szingularitások közé sorolt műfordítói eljárásokkal foglalkozó szöveg, bár itt hiányolható a többközpontú kánon feltételezése (ami megtörténik az új ká-

nonként szerencsésen lajstromba kerülő női irodalom esetében, a harmadik posztmodern példajaként).

„De a jelen minden kánonja végső soron nem más, mint a hagyomány érzéki tapasztalata, a saját történetiségét elszenvető-megjelenítő szöveg egyúttal jövőre apelláló gesztusa. Nem véletlen tehát, hogy a kortárs irodalom nem is létezik a szónak abban az értelmében, hogy az ide sorolt szövegek elszakíthatóak lennének saját nyelvi előfeltevés-rendszerüktől, vagyis a múlt és a hagyomány előíró mátrixától.” – írja Németh Zoltán a kánon értelemalkotó potenciáljáról. Az összetett, sokrétű tapasztalatiságot magába gyűjtő tanulmánykötet – a kidolgozatlanabb részek ellenére is –, hosszú és termékeny gondolkodásról, kivételes felkészültségről tanúskodik, és egyik legfőbb affirmációja éppen az, hogy bizonyítja, a posztmodern nem lehet diszfunkcionális korszaktudatként megélni. Éppen ezért bátran vállalható, hogy e koncepció provokálja a kanonikus aktivitásokat, s részesüljön a perifériák szimbolikus karakteréből, illetve kontamináljon programjaival a szépirodalom testén.

isten szeme
mindent lát, kivéve
saját magát,
ISTEN SZEMÉT

A SZEM AZ EGY HAZUG SZERV, 2009,
RÉZKARC, AKVARELL, AKRIL, TUS, PAPIR, 40×30 CM